

УДК 330.3

РУМЯНЦЕВ О.С.,
здобувач кафедри політичної економії
Київського національного економічного університету Імені Вадима Гетьмана

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

***Анотація.** У статті розглядається природа економічного розвитку, теоретичні підходи дослідження його типів та моделей. Основна увага приділена аналізу сутнісних рис, принципів, елементів прискореного економічного розвитку. Виокремлені три види прискореного економічного розвитку – лідируючий, наздоганяючий, випереджаючий, – та розкриті особливості їх функціонування.*

Ключові слова: економічний розвиток, прискорений економічний розвиток, структура національної економіки, інноваційна активність, новітні технологічні уклади.

Румянцев А.С., соискатель кафедры политической экономии Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УСКОРЕННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

***Аннотация.** В статье рассматривается природа экономического развития, теоретические подходы исследования его типов и моделей. Основное внимание уделено анализу сущностных черт, принципов, элементов ускоренного экономического развития. Выделены три вида ускоренного экономического развития - лидирующий, догоняющий, опережающий, - и раскрыты особенности их функционирования.*

Ключевые слова: экономическое развитие, ускоренное экономическое развитие, структура национальной экономики, инновационная активность, новейшие технологические уклады

Rumyantsev O.S., applicant of the chair of political economy of the Kiev National Economic University named after Vadim Getman

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ACCELERATED ECONOMIC DEVELOPMENT

***Annotation.** The article considers the nature of economic development, theoretical approaches to the study of its types and models. The main attention is paid to the analysis of the essential features, principles, elements of accelerated economic development. There are three types of accelerated economic development. The article reveals the features of their functioning.*

Keywords: economic development, accelerated economic development, national economy structure, innovative activity, newest technological paradigms.

Актуальність проблеми. В умовах перманентних кризових процесів, що охоплюють національні господарства, пошук шляхів забезпечення прискореного економічного розвитку, стабільних темпів зростання набуває пріоритетного значення.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми прискореного економічного розвитку дедалі більше знаходять відображення в економічній літературі. Зокрема, слід відмітити наукові праці таких авторів, як К.Вайс, В.І.Вернадський, Б.Гейман, Т.Л.Девіс, Г.Дейлі, Ф.Дж.Діксон, В.Л.Іноземцев, О.М.Мельник, В.Л.Орешняк, М.Фелдман, Р.Дж.Ховард тощо.

Метою статті є дослідження теоретичного підґрунтя передумов формування прискореного економічного розвитку та обґрунтування специфіки його типізації.

Виклад основного матеріалу. Розгляд теоретико-методологічних основ прискореного економічного розвитку потребує більш детального аналізу категорії «економічний розвиток», розгляду поглядів та концепцій різних вчених, а також факторів, що формують дане явище.

У широкому визначенні, **розвиток** – це процес удосконалення тих чи інших елементів суспільних відносин, матеріально-речових складових суспільства або соціально-економічних і матеріальних систем у цілому, перехід до принципово нових якісних характеристик. [2]

Виходячи з наведеного визначення, розвиток є процесом модернізації всієї економічної, а також соціальної системи. З процесом зростання доходів і виробництва відбуваються радикальні зміни ключових структурах суспільства - інституційній, соціальній та адміністративній. Згідно іншого трактування, розвиток – це здатність економіки, що тривалий час перебувала у стані відносної статичної рівноваги, створювати імпульси й підтримувати сталі річні темпи приросту ВВП на рівні від 5–7 %, що потребує певної модифікації соціально-економічної системи.

Розвиток є ключовим етапом у процесі безперервних економічних змін. Саме тому слід звернути увагу на аналіз поняття «економічний розвиток». На нашу думку, його можна розкрити, з одного боку, за допомогою висвітлення різних аспектів власне даного процесу, з іншого – на основі порівняння економічного розвитку з такими близькими категоріями, як прогрес, еволюція, модернізація, зростання тощо.

Зважаючи на широку вживаність терміну «економічний розвиток», у літературі існує велика кількість тлумачень даного терміну, що були запропоновані різними вченими та школами. На нашу думку, витоки сучасного тлумачення слід шукати у вченні філософів. Так, згідно найбільш загального (філософського) поняття, розвиток пов'язується з якісними змінами об'єктів, появою нових суспільних форм, інновацій, а також із трансформацією внутрішніх і зовнішніх зв'язків між цими об'єктами.

Важливими для ширшого розуміння терміну, є органістична концепція англійського філософа і соціолога Г.Спенсера (характеризував розвиток як зростання різноманітності та різноманітності системи), системна теорія французького філософа і соціолога Е.Дюркгейма, системно-процесуальна конструкція американського соціолога і культуролога П.Сорокіна тощо. Інші бачення провідних економістів світу відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Підходи до трактування поняття «Економічний розвиток» різними вченими

Вчені	Трактування поняття «економічний розвиток»
Л. Бальцеревич, Л.Безчасний, Г.Мюрдаль, А.Кругер, Х.Томас	Зростання добробуту, доходів на одну особу; поліпшення якості життя; підвищення ступеня задоволеності головних потреб усіх членів суспільства
Б. Габовіч, Г.Кларке, Д.Лук'яненко	Найбільш загальні закономірності економічного розвитку – його циклічний характер, зв'язок із прогресом і зростанням, еволюцією та експансією
Г. Арндт, Р.Нурсев, С. Енке,	Комплексний, багатовимірний характер перетворень, що охоплює глибокі зміни в технічній, економічній, соціальній, політичній, інституційній сферах, у галузі інфраструктури, технологій, освіти, а також у царині головних факторів виробництва: капіталу, природних ресурсів, праці
В. Бранський, А. Назаретян, Б. Шаванс	Закономірне й багаторазове повторення (чергування) порядку та хаосу в річці соціальної синергетики; процес історичної зумовленості розвитку на основі революційних та еволюційних змін

Джерело: складено за даними [1], [3], [4].

У низці альтернативних моделей, у тому числі в моделі взаємодіючих соціокультурних полів П. Бурдьє; у цивілізаційній теорії А. Тойнбі та О. Шпенглера; у стадіальній системі К. Маркса тощо *розвиток* асоціюється з циклічністю чи лінійною/нелінійною спрямованістю процесуальних змін; з їхньою одно- чи багатовекторністю («факторністю» в теорії факторів), природно-історичною (однозначною) детермінованістю розвитку або наявністю альтернатив, з еволюційним чи стрибкоподібним (революційним) характером політико-економічних та соціокультурних змін, з мірою їхньої «штучності» або «природності».

Таким чином, *економічний розвиток* – це поняття, що позначає перехід від одного етапу економіки до іншого, при якому в новому періоді не тільки збільшується виробництво тих самих товарів і послуг, що вже вироблялися раніше, а має місце й виробництво нових товарів і послуг з використанням нових технологій порівняно з попереднім періодом.

Сьогодні більшість вчених вже не розглядає економічний розвиток як лінійний процес. Науковці називають це явище рухом за одним з великої кількості варіантів можливих змін. [3, 8 ст] Разом із тим, варто підкреслити ще одну особливість економічного розвитку – його циклічний характер. Циклічність включає в себе низку циклів різної причинності і тривалості та має досить різноманітну амплітуду коливань. Врахування даних компонентів дозволяє визначити напрям економічного розвитку.

Кожен позитивний розвиток має свій антипод. Це дозволяє стверджувати, що на певному етапі можуть існувати тривалі періоди низхідного розвитку. Найкраще дана теза розкривається в категоріях «прогрес» та «регрес», які називають двома лініями розвитку. Власне, *прогрес* (від лат. progressus – рух уперед, успіх) – це така лінія розвитку, яка характеризує перехід об'єкта від нижчого до вищого рівня. Прогресу, в свою чергу, протистоїть *регрес* (від лат. regressus – зворотний рух чи рух назад) – лінія розвитку, для якої характерні перехід від вищого рівня розвитку до нижчого.

Прогрес проявляється в більш високому рівні організації об'єктів, розширенні їх адаптаційних можливостей до навколишнього середовища, зростанні еволюційних потенцій тощо. При цьому характеристики об'єкта, що розвивається, змінюються, оскільки змінюється його структура. Відбувається вдосконалення тих або інших його елементів, а як результат цього – перехід до принципово нових якісних характеристик. [3, 8-9 ст]

При регресі зміни мають іншу спрямованість. Тут простежується зворотний рух, а точніше – перехід від складного до простого, від вищого до нижчого. При регресі відбувається процес деградації чи зниження рівня організації об'єкта, втрата ним спроможності виконувати ті чи інші функції.

В основі будь-якого економічного розвитку стоїть процес удосконалення продуктивних сил та економічних відносин суспільства. Зрозуміло, що це може відбуватися за рахунок як кількісних, так і якісних перетворень. Унаслідок прогресу продуктивних сил суспільства ускладнюється структура і функції окремих їх елементів, а також з'являються нові виробничі уклади.

Важливою характеристикою економічного розвитку є час, протягом якого відбуваються певні зміни. Саме він є ключовою ознакою, за якою економічний розвиток можна поділити на два основні типи – стабільний, чи еволюційний та прискорений (див. рис. 1.)

Стабільні темпи зростання, які здатні тривалий час коливатися навколо певного рівня, дають підстави вирізнити *стабільний, чи еволюційний*, тип економічного розвитку. Для цього типу характерні також розтягнуті в часі, повільні, поступові зміни в структурі й характері суспільства, його продуктивних силах, економічних відносинах і інститутах. При цьому ці зміни відбуваються протягом тривалого періоду. [3, 347 ст]

Еволюційний тип розвитку характеризується відносно стабільними темпами зростання, або ж такими, що тривалий час коливаються навколо певного рівня. Економіка в цей час здійснює поступовий циклічний рух від одного технологічного укладу до наступного, що є більш сучасним, прогресивним.

Важливими елементами стабільного, чи еволюційного типу розвитку є послідовність та спадковість змін. Існує чітка черговість проходження етапів, а також існує певна спадковість у відборі адекватних існуючим умовам змін у продуктивних силах та формах господарювання.

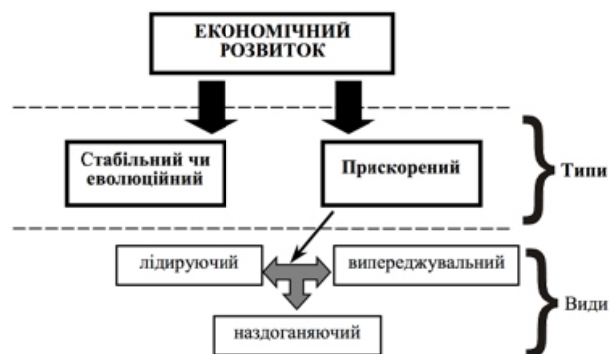

Рис. 1. Класифікація типів та видів економічного розвитку

Джерело: складено на основі [3]

Стабільному типу економічного розвитку протиставляють прискорений тип. *Прискорений економічний розвиток* – це розвиток, за якого темпи зростання є стабільно вищими за темпи, що притаманні стабільному, чи еволюційному, типу розвитку. Метою прискореного розвитку є швидке створення чи удосконалення продуктивних сил за допомогою зміни економічної системи. [3, 350 ст]

Якщо уявити економічний розвиток у вигляді ліній, що виходять з початкової точки 0, то при різній мірі хаотичності за однаковий інтервал часу можна подолати різні відстані. Найменшим пройденим шляхом буде характеризуватися та лінія, рух якою здійснювався найбільш хаотичним шляхом (0A). У міру того, як напрям руху буде дедалі більше впорядковуватися, наближаючись до вектору OD, відстань просування в цьому напрямі буде збільшуватися. При цьому, всі чотири лінії (0A, 0B, 0C та OD), які характеризують різні траєкторії руху, мають однакову довжину (див. рис. 2)

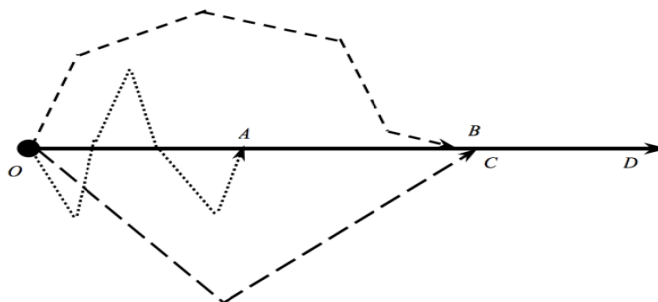

Рис. 2. Відмінність відстаней, які можна подолати, рухаючись з різною мірою хаотичності

Джерело: [3]

розвитку в цілому. економічного

Варто зауважити, що феномен прискореного розвитку в сучасних умовах притаманний не лише країнам, що розвиваються. Можна цілком впевнено стверджувати, що концепція прискореного розвитку економіки активно експлуатується і розвиненими країнами. А лідируючі позиції, які сьогодні займають в світі такі провідні країни, як США, Японія, Велика Британія тощо у минулому були забезпечені відповідними процесами на основі принципів прискорення.

До основних елементів прискореного розвитку слід віднести наступні:

- заміна існуючої структури національної економіки;

- використання досягнень наукової та інноваційної діяльності та створення на їх основні передумов для пришвидшення розвитку;
- ріст інвестиційної активності;
- змінення ролі держави, що веде до зміни характеристик економічної системи в цілому;
- технічне оновлення та зміна характеру вже існуючих технологічних укладів на основі запозичення прогресивних розробок з новітніх технологічних укладів;
- врахування загальноосвітніх тенденцій розвитку тощо. [3, 351 ст]

Прискорений економічний розвиток є неоднорідним по своїй структурі. Враховуючи такі критерії, як якісні та кількісні характеристики темпів зростання, рівень розвитку країни тощо, виокремлюють три види прискореного розвитку (див. рис. 1):

- лідируючий;
- наздоганяючий;
- випереджувальний.

Виділення окремих видів прискореного економічного розвитку обумовлене диференціацією економік країн за рівнем їх розвитку – розвинені країни та ті, що розвиваються. При цьому, лідируючий вид прискореного економічного розвитку притаманний лише розвиненим країнам, в той час як наздоганяючий та випереджувальний – країнам, що розвиваються. Якісною основою перших є власні інновації в новітніх технологічних укладах, за рахунок чого відбувається тривале утримання темпів економічного зростання на рівні, вищому 1-3% за відповідний середній показник у розвинених країнах. Для країн, що розвиваються і впроваджують наздоганяючий вид прискореного розвитку, якісною основою служать не власні, а запозичені інновації, що впроваджуються в усі технологічні уклади. Це дозволяє їм тривалий час утримувати темпи економічного зростання на рівні, що в 1,2-1,5 рази перевищує темпи зростання розвинених країн. Зрештою, країни, що розвиваються та обирають випереджувальний вид прискореного розвитку, в ролі якісної основи застосовують запозичені ззовні інновації (впроваджуються у всі технологічні уклади), а також розробки в новітніх технологічних укладах. Такий шлях, на відміну від лідируючого чи наздоганяючого, дозволяє їм тривало утримувати темпи економічного зростання на рівні, що в 1,5-2 рази перевищує темпи зростання розвинених країн.

Оскільки в подальшому дослідженні у розрахунок братимуться країни, що застосовують усі з вище перелічених видів прискореного економічного розвитку, є сенс розглянути види більш детально.

Лідируючий вид прискореного економічного розвитку здійснюється країнами-лідерами, що вже здійснюють власну інноваційну діяльність, таким чином створюючи основу для нових технологічних укладів. Протягом століть даний вид застосовувався рядом країн, серед них слід виділити сучасні Сполучені Штати Америки (друга половина XX століття – сьогодення) та Велику Британію (кінець XVIII – початок XIX століття).

У свій час Велика Британія внаслідок англо-голландських війн та розширення ринків збуту зайняла лідируючу позицію в світі. Це надало поштовх до розвитку національної економіки, однак «майстернею» тогочасного світу Великобританію стали називати дещо пізніше. Наприкінці XVIII – початку XIX століття відбувся промисловий переворот. Створення нових галузей та технологій, започаткування прикладної механіки та інші не менш значимі фактори поставили Велику Британію на провідне місце у світі за рівнем і темпами економічного зростання. Саме цей період можна назвати застосуванням лідируючого виду прискореного розвитку.

Аналізуючи розвиток США, аналогічний висновок можна зробити на основі наступних фактів. Впродовж XX століття Сполучені Штати активно завойовували право називатися світовим економічним лідером. Друга світова війна стала для країни стимулом власного економічного розвитку. Про це свідчить той факт, що економіка США – єдина, що вийшла з війни міцнішою, адже національний дохід країни зріс майже вдвічі.

Найбільшим поштовхом США на шляху до лідируючого прискореного розвитку наприкінці XX – початку XXI століття стало зростання значимості в міжнародному інноваційному розподілі праці. Сьогодні Сполучені Штати є безсумнівним лідером за розмірами вкладень у розвиток людського капіталу? А в економіці країни представлені всі напрями розвитку сучасного виробництва. При цьому важливим у руслі сучасних тенденцій є домінуюча частка сфери нематеріального виробництва країни (70% потреб населення – послуги).

Лідируючий тип прискореного економічного розвитку США побудований на принципах лібералізму, який залежно від певних історичних, економічних і політичних умов та потреб доповнювався та еволюціонував, забезпечуючи цій країні прискорений розвиток, темпи якого в порівнянні із загальносвітовими протягом 100 років були на 1,7 % вищими.

Наздоганяючий вид прискореного економічного розвитку здійснюється країнами, що розвиваються. Уперше на науковому рівні концепція «наздоганяючого розвитку» почала активно розроблятися усередині XX століття, і це було пов'язано з дискусіями щодо принципів побудови післявоєнного періоду. Серед перших робіт, присвячених даній проблематиці, можна виділити проаналізовану нами книгу Е. Стейлі «Світовий господарський розвиток: вплив на розвинуті індустріальні країни» [7] та статтю П. Розенштайна-Родана «Проблеми індустріалізації Східної та Південно-Східної Європи» [6].

Цікавою є теорія японського економіста Канаме Акамацу. У 1930-х роках він висунув гіпотезу, яка отримала назву «гусячий клин» [5]. Зміст цієї концепції полягає в тому, що мірою розвитку технологічного

прогресу та поширення його за межі розвинутих країн менш розвинуті держави зможуть забезпечити досить високу ефективність виробництва готової продукції завдяки використанню власної робочої сили і іноземних новітніх технологій.

Наздоганяючий розвиток базується переважно на зовнішніх стимулах, прискореній індустріалізації та запозичених технологіях, що були розроблені розвинутими країнами. Відповідно, взяти курс подібний розвиток можуть ті країни, що намагаються за короткий час подолати проміжні етапи еволюції і зменшити розрив у рівні розвитку між ними та розвиненими країнами.

До переваг наздоганяючого виду прискореного розвитку слід віднести такі фактори, як заздалегідь відомий досвід економічного розвитку країн-лідерів, а також чітко окреслене уявлення про основні проблеми та тенденції, з якими необхідно буде стикатися в процесі швидкої розбудови економіки.

Зрештою, головною ознакою **випереджувального виду прискореного економічного розвитку** є досягнення темпів зростання, що в півтора-два рази перевищують темпи зростання розвинених країн. В основі такого розвитку лежать запозичені інновації, що одразу ж впроваджуються в національну економіку. Паралельно ведеться здійснення власних розробок в галузі новітніх технологій для передових технологічних укладів.

Прикладом країни, що в своєму розвитку користувалася постулатами випереджувального ПЕК є Німеччина кінця XIX століття. На рівні з технологічними проривами, здійсненими німцями впродовж 1878-1882 років (електричний локомотив, електрична залізниця, мотор дизеля, електромагнітний телеграф тощо) відбулися також і соціальні прориви (введення медичного страхування, соціальної допомоги у випадку хвороби, страхування від нещасних випадків тощо) та науково-освітні інновації (створення науково-дослідного інституту, від офіцерів та чиновників стали вимагати наявність вищої освіти та диплому). Все це було запроваджено у Німеччині наприкінці XIX століття першими в світі. І саме ці кроки вже на початку XX століття дозволили країні стати не лише однією з найбільш економічно розвинених в світі, але й країною-лідером в цілому.

Отже, у теоретичному аспекті прискорений економічний розвиток розглядається як найбільш приваблива стадія господарського зростання країн світового співтовариства. Її досягнення, безумовно, передбачає мобілізацію та виважене використання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, а також відповідного світового досвіду та переваг інтенсивного розвитку і диверсифікації міжнародних економічних зв'язків.

Висновки. Розвиток є визначальною фазою у процесі неперервних економічних змін, господарської еволюції людського суспільства. Разом із тим, економічний розвиток – це поняття, що позначає перехід від одного етапу економіки до іншого, при якому в новому періоді не тільки збільшується виробництво тих самих товарів і послуг, що вже вироблялися раніше, а має місце й виробництво нових товарів і послуг з використанням нових технологій порівняно з попереднім періодом. Таке визначення не є єдиним, кожен вчений, що займався даною проблематикою, намагався доповнити його своїм баченням проблеми.

Економічний розвиток не є лінійним процесом. Він може бути прогресивним та регресивним, а також еволюційним (стабільним) та прискореним. Прискорений економічний розвиток – це розвиток, за якого темпи зростання є стабільно вищими за темпи, що притаманні еволюційному, типу розвитку. Метою прискореного розвитку є швидке створення чи удосконалення продуктивних сил за допомогою зміни економічної системи.

Література

1. Гайдар Е.Т. Аномалии экономического роста. – Гайдар Е.Т. Сочинения. – М.: Евразия, 1997.
2. Климко Г.Н. Основи економічної теорії. Політекономічний аспект (1997)
3. Мельник О.М. Економічний розвиток: логіка господарського прогресу. Навчальний посібник – К.: КНЕУ, 2013. – 425 стор.
4. Філіпенко А.С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку. – К.: «Знання України», 2002. – 190 с.
5. Akamatsu K. A historical pattern of economic growth in developing countries / Ken Akamatsu // Journal of Developing Economies. – 1962. – No 1. – P. 3–25.
6. Rosenstein-Rodan P. Problems of Industrialization of Eastern and Southeastern Europe / Paul Rosenstein- Rodan // Economic Journal. – 1943. – Vol. 53. – P. 202–211.
7. Staley E. World economic development: effects on advanced industrial countries / Eugene Staley. – Montreal : International Labour Office, 1944. – 218 p.